

БОРОТЬБА ПРОТИ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ АГРЕСІЇ НА ПІВНОЧІ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ 1918 – НА ПОЧАТКУ 1919 рр.

Аналізуються воєнні події, що відбувалися у північних повітах Волинської губернії наприкінці 1918 – на початку 1919 рр., визначаються причини більшовицької агресії відразу після встановлення в Україні влади Директорії УНР, досліджується перебіг бойових дій, місце розташування та склад українських військових формувань на території північної Волині.

Ключові слова: Директорія УНР, Волинська губернія, збройні сили України, українське військо, більшовики.

Постановка проблеми та її актуальність. Землі Волинської губернії у процесі антигетьманської боротьби стали місцем формування і дислокації збройних формувань прибічників Директорії УНР. Згодом через територію Волині виводило свої війська німецьке та австрійське командування. Незабаром західноволинський регіон потрапив у сферу військових інтересів Польщі. Наприкінці 1918 – на початку 1919 р. активізував свою діяльність пробільшовицьки налаштований елемент північних волинських земель, підбурюваний більшовицькими агітаторами, які потрапляли сюди з території сучасної Білорусі.

Отже, територія Волинської губернії протягом досліджуваного періоду була місцем ведення активних бойових дій, що негативно відображалося як на ставленні місцевого населення до збройної боротьби, так і до протистояння різних політичних сил. Тому місцеві жителі були швидше заручниками триваючих військово-політичних подій, ніж їх активними учасниками, чи тим більше ініціаторами.

Стан дослідження проблеми. До військових подій, які відбувалися на території північної Волині, в різний час побічно зверталися як вітчизняні науковці, так і діаспорні дослідники. Зокрема, окремі відомості з цієї проблеми трапляються у працях В. Савченка [1; 2], М. Киричука [3], В. Дмитрука [4], спогадах В. Проходи [5; 6], А. Пузицького [7].

Дем'янюк Олександр Йосипович, кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри гуманітарних дисциплін Луцького інституту розвитку людини “Україна”, м. Луцьк.

© Дем'янюк О.Й., 2011

Незважаючи на підвищену зацікавленість цим періодом Директорії УНР, поза увагою дослідників залишається питання українсько-більшовицького протистояння на території північних повітів Волинської губернії. Заповнити цю наукову прогалину й покликана ця стаття.

Від самого початку побудови української державності доби Директорії УНР та виводу німецьких військ за межі Української держави виникла загроза новому державному устрою з боку більшовицьких політичних кіл. Боротьба за владу, в основному, тривала в столиці та на прилеглий до неї території. Органи місцевої влади ще не були сформованими та приведеними до присяги Директорії. Повною мірою це стосується й Волинської губернії. Згадуючи про той період боротьби за українську державність, сучасник тих подій Д. Дорошенко зазначив: “Фактично кампанія звелася до боротьби за Київ. Провінція була залишена сама собі і в ній скрізь запанувала анархія... яка промощувала шлях большевицьким відділам, що насували з півночі” [8, 422].

З кожним наступним днем існування Директорії ставало все більш зрозумілим, що всі відозви, заклики та гасла, проголошені керівництвом антигетьманського повстання, згасали у нескінченних протиріччях та спорах соціал-демократів з прихильниками самостійницького шляху розвитку держави. Невдовзі відсутність чіткої політичної платформи та ідеологічної бази для антибільшовицької пропаганди “зіграли дуже злий жарт з українським політичним і військовим керівництвом” [9, 83].

У початковий період діяльності Директорії дався взнаки брак досвідчених військових спеціалістів, низький рівень стратегічного мислення, вміння аналізувати розвіддані та диспозицію військ. Так 19 грудня 1918 р. при Головному отаманові в Києві зібралася нарада для затвердження нової військової доктрини Директорії. Серед присутніх були відомі на той час військові командири: П. Болбочан, В. Оскілко, О. Осецький, О. Шаповал, В. Тютюнник. Недостовірні інформація про те, що радянська Росія переживає кризу через внутрішню громадянську війну та не може становити серйозної військової загрози для Директорії, вплинула на визначення основних напрямків військової стратегії Української держави, а відтак – і на неготовність до відсічі більшовицькій

агресії на півночі Волинської губернії. Помилки в оцінці реальної військово-політичної ситуації у регіонах були викликані своєрідним заспокоєнням, яке мало місце серед прихильників С. Петлюри після взяття під контроль столиці, більшої частини Лівобережжя та значних територій Правобережжя.

У зв'язку з тим, що на середину грудня 1918 р. польські війська, користуючись політичною боротьбою в Україні та виведенням німецьких і австро-угорських військ із західно-українських територій, захопили Холмщину та західні повіти Волині, більшістю членів наради було вирішено головні військові сили спрямувати до західних кордонів.

Натомість командування українських військ не помічало, що всередині країни поширюється більшовицький рух, який підігривається радянською Росією. Вже 11 листопада керівництвом РРФСР було прийняте рішення про допомогу трудящим України у боротьбі проти гетьмана П. Скоропадського. 28 листопада поблизу російсько-українського кордону було створено Тимчасовий робітничо-селянський уряд України на чолі з Ф. Сергєєвим (Артемом), а 30 листопада – Революційну військову раду під командуванням В. Антонова-Овсієнка [10, 585]. Уже наприкінці листопада 1918 р. партизанські загони, які перебували під командуванням більшовиків, захопили містечко Новгород-Сіверський, мотивуючи це боротьбою проти гетьмана П. Скоропадського [2, 218]. Тоді ж місцеві більшовики зуміли захопити Чуднов, П'ятки, Троянов, Сингурів, Овруч, наблизилися до Житомира [11, 132].

На початку грудня більшовики м. Дубровиця Рівненського повіту провели партійну конференцію, на якій обрали революційний комітет на чолі з С. Лясковцем та прийняли рішення про початок повстання в містечку та повіті. 4 грудня за нейтралітету місцевого німецького гарнізону повстанці захопили приміщення місцевої Державної варти, телеграф, інші важливі адміністративні будівлі. У наступні декілька днів були захоплені навколишні села. Завоювання міст Дубровиці та Сарни дало змогу більшовикам контролювати частину північної Волині, проголосивши там Дубровицьку радянську республіку [11, 135].

10 грудня 1918 р. війська Директорії звільнили м. Овруч та навколишні населені пункти. Проте у другій половині грудня з допомогою більшовицьких військ владу рад робіт-

ничих, селянських і солдатських депутатів було встановлено майже в усьому Овруцькому повіті Волинської губернії. Про що Я. Свердлову 20 грудня 1918 р. доповідав Д. Мануїльський [11, 133].

Війська Директорії, очолювані отаманом В. Оскілкою, зуміли у стислий термін відновити у зайнятому більшовицькими військами регіоні українську владу. Більшовицькі повстанці змушені були залишити території Волинської губернії та перейти у Білорусь, де радянська 17-та дивізія вела бойові дії за станцію Лунінець.

Після оголошеної 27 листопада 1918 р. мобілізації до складу української армії потрапила значна кількість повстанських загонів зі слабкою військовою дисципліною на чолі з харизматичними лідерами – отаманами, які, проте, були погано обізнані з військовою справою. Стихійне виникнення військових загонів негативно впливало як на боєздатність української армії, так і на загальний психологічний стан війська. До кінця 1918 р. основу військ Директорії УНР становили стихійно утворені у ході антигетьманського повстання іррегулярні формування, які важко піддавалися управлінню [12, 31] через різноманітну політичну орієнтацію, низький ступінь бойової підготовки та незадовільний стан військової дисципліни.

На початок 1919 р., за наближеними даними, війська Директорії УНР на українсько-російському фронті розташувалися наступним чином:

Сарненська група (лінія Дубровиця – Лунінець): 2-й полк ім. В. Винниченка, піший полк, залізничний полк, ударний гарматний дивізіон, кінний гайдамацький полк, технічний курінь, бронепотяг “Сух”, бронепотяг “Слава Україні”. Склад групи: 2,5 тис. багнетів, 600 шабель, 2 бронепотяги, 8 гармат.

Коростенська група (лінія Овруч–Калиновичі): 55-й полк “Народного Визволення”, полк ім. С. Наливайка, галицький полк ім. В. Оскілка, окрема Запорізька кінна сотня, Звягельська гарматна бригада, гарматна батарея “Народного Визволення”, чорноморський технічний курінь, 28-й Чорномлицький кінний полк, 2 бронепотяги. Склад групи: 2,7 тис. багнетів, 330 шабель, 8 гармат, 2 бронепотяги [5, 134–135].

У резерві на території Волинської губернії в зазначений період перебували:

у Житомирі: Житомирський, Левковський, Чорнобильський і Кутузовський полки; Житомирська юнацька військова школа;

у Коростені: 17-та піша дивізія;

у Рівному: 52-й Збаразький, 53-й Холмський, 54-й Український полки;

у Луцьку: Луцький, Волинський, Берестейський полки [5, 135].

Наприкінці 1918 р. у Житомирі сконцентрувалася значна частина військових, яка поверталася з фронтів Першої світової війни по своїх домівках. Сприймавши більшовицьку агітацію та їх соціальні гасла як панацею від усіх негараздів, вони підбурювали місцеве населення проти проголошеної у місті влади Директорії. 30–31 грудня 1918 р. у ході роботи повітового з'їзду перемогла більшовицька позиція. Її підтримали три полки міського гарнізону, силами якого було організовано антиукраїнські дії Житомирської ради робітничих, селянських і солдатських депутатів.

5 січня Житомирська рада робітничих, селянських та солдатських депутатів звернулася до населення Волинської губернії з маніфестом, яким проголосила відновлення радянської влади на Волині [11, 136]. Однак вже 7 січня 1919 р. владу Директорії УНР у місті та повіті було відновлено. Більшовицькі загони змушені були відступити на північ губернії.

Протистояння прибічників Директорії та радянської Росії на Волині все більше поглиблювалося. Запеклі бойові дії між більшовицькими та українськими військами розгорнулись у північній частині Волині в районі Сарн, Дубровиці, Коростеня. Західна армія Червоної Армії (близько 7 тис. багнетів), наступаючи на Коростень та Сарни, зробила спробу розірвати Північний фронт Директорії, зайти в тил військам Директорії та відрізати Київ від Правобережжя [2, 222].

За вказівкою з Москви загони дубровицьких та овруцьких повстанців були реорганізовані в регулярні радянські військові частини. Так 1-й Дубровицький полк був переформований у 21-й Волинський український радянський полк та включений до складу військ Українського фронту. Командиром полку призначено Мазуренка, а начальником

штабу – Лясковця [11, 137]. 20 січня на допомогу більшовицьким частинам на волинське Полісся прибули частини 17-ї дивізії Західного фронту. Більшовицькі війська захопили Овруч, Коростень, Сарни та загрожували захопленням Житомиру, Луцьку, Рівному, Шепетівці [1, 163].

Початок 1919 р. видався надзвичайно складним для української державності – як для її становлення, так і для відстоювання попередніх завоювань. Позиція Директорії УНР після розпаду гетьманських збройних сил та невизначеність керівництва держави щодо долі українського війська значно ускладнилися. У середині січня, коли постало питання про кількісний склад українського республіканського війська, ситуація виявилася дуже невтішною. За інформацією, поданою військовим міністром О. Грековим, усього Директорія УНР могла розраховувати на 21 тис. бійців, з яких на Чернігівському напрямку було зосереджено 4900 військових, на Полтавському – 4400 осіб, Кременчуцькому – 4100 чол., в Києві – 7700 бійців [13, 245]. На Волині та Поділлі кількість військ Директорії складала заледве 4000 багнетів. Усього збройні сили Директорії на початок війни з радянською Росією склалися приблизно з 25 тис. бійців, що у порівнянні з періодом антигетьманського повстання, за різними підрахунками, складало лише третину війська.

Була здійснена спроба упорядкувати українські fronti. Зокрема на території Волинської губернії зосереджувалася група отамана В. Оскілка, яка складалася з трьох дивізій, дислокованих у районі Коростень – Сарни – Володимир-Волинський. Штаб Дієвої армії УНР, оцінюючи становище України, яка з усіх боків була оточена ворогами, наприкінці грудня 1918 р. створив окремі fronti. Волинь входила до юрисдикції Північно-Правобережної армійської групи під команду отамана В. Оскілка.

Волинська губернія ввійшла до сфери діяльності Правобережного фронту. Наказом № 22 Головного командування військами УНР від 1 січня 1919 р. військові частини, які перебували на території Волині і Поділля, перейшли у розпорядження О. Шаповала [14, 13].

Після того, як полк Січових стрільців прибув до Житомира, його передали у розпорядження отамана В. Оскілка. Спочатку його було використано для боротьби з більшовиками

під Овручем та Сарнами, розділивши підрозділи січовиків на дві частини. 20 січня Січові стрільці розпочали військову операцію у напрямку Дубровиці. 24 січня містечко було взято [15, 9].

19 січня частина українського війська, яка передислоковувалася зі східних територій держави, зосередилася на станції Коростень-Подільський та у самому місті. Полковник А. Пузицький, за наказом командувача Південно-Західним фронтом отамана В. Оскілка, перейняв команду над цими розрізненими частинами, серед яких були: 1-й, 2-й полки Сірої дивізії, 55-й піший полк Народного визволення, полк імені С. Наливайка, Буковинський стрілецький курінь ім. І. Франка, Чорноморський стрілецький курінь, Запорізька кінна сотня, “Чорний курінь смерті” отамана Гуцола, Звягельська гарматна бригада інші невеликі підрозділи [7, 83]. Останні три названі частини мало були схожими на боездатне військо. Тому 27 січня, під час наступу на м. Овруч, полковник А. Пузицький використовував лише перевірені полки Сірої дивізії.

Проведена реорганізація Коростенської групи військ привела до кадрових перестановок. Так командиром 1-го Сірого полку став поручник Костик, 4-го Сірого полку – поручник Овчаренко, начальником штабу групи призначений полковий ад’ютант 1-го Сірого полку хорунжий Прохода [6, 97].

Вже після захоплення Овруча окремі частини Коростенської групи почали просити командування про відправку їх у тил на відпочинок. 29 січня з такою вимогою до полковника А. Пузицького звернулися представники куреня імені С. Наливайка, в якому перед тим побували більшовицькі агітатори. Щоб не створювати негативного прецеденту, було вирішено Наливайківський курінь відправити в Рівне у розпорядження штабу фронту. Однак 30–31 січня 1919 р. у розпорядження штабу фронту було відправлено Галицький полк імені отамана Оскілка, Пінський курінь, 55-й піший полк Народного визволення.

У північних повітах Волинської губернії, як і у більшості регіонів Української держави, почала ширитися отаманщина. Практично самостійно діяв “Чорний курінь смерті” отамана Гуцола у кількості 500 вояків, які ухилялися від сутичок з більшовицькими загонами, однак спустошували

навколишні до Коростеня населені пункти [4, 50]. Сам отаман, хоча номінально підпорядковувався командуванню Сірої дивізії, рідко визнавав зверхність Головного отамана. Не залучався до боротьби проти більшовиків і 2-й піший полк ім. В. Винниченка (1220 багнетів), командир якого отаман Гришко виступав за підтримку соціалістичної революції в краї. Однак наступ більшовицьких військ та поширення більшовицької агітації, спрямованої на ліквідацію приватної власності та поділ поміщицької землі, негативно впливали на соціально-політичну ситуацію у Волинській губернії.

2 лютого 1919 р. Директорія УНР змушена була залишити Київ та вирушити до Вінниці. Ввечері 4 лютого військам Директорії, які залишилися в Києві, було віддано наказ про відступ із столиці на створення оборонної лінії за 20 км від неї на захід для оборони шляху з Києва на Житомир та Коростень [2, 237].

12 лютого керування операціями в районі Коростеня перейшло до штабу Північної групи Східного фронту, який прибув разом з Січовими стрільцями. Частинам Сірої дивізії було наказано відбути до Житомира для відпочинку та отримання поповнення.

17 лютого Сіра дивізія прибула з Коростеня, де здала позиції Січовим стрільцям полковника Є. Коновальця, до Житомира. Однак за кілька днів, не отримавши поповнення та не провівши реорганізацію, змушена була висунутися знову в район Коростеня, де більшовики почали масований наступ. Наступні кілька днів показали бездарність командування дивізією отаманом Палієм. Стихійно зібрані збори старшин Сірої дивізії прийняли рішення про зміну командування формування. Новим комдивом став підполковник Абаза, начальником штабу залишився сотник Морозевич [4, 57]. Ці дії старшини ледь не коштували дивізії розформування через наклеп командувача Залізничною дивізією отамана Вовка. Головний отаман вирішив відправити Сіру дивізію на українсько-польський фронт.

Щодо Січових стрільців, то наприкінці лютого – на початку березня в межах Волинської губернії перебували: 4-й піший полк під командуванням Р. Сушка, який спочатку обороняв Коростень, а згодом підступив до Житомира; 2-й піший полк у складі групи отамана В. Оскілка вів бої проти більшовиків під Коростенем та Олевськом [16, 183].

На початку весни 1919 р. територію Волині поступово почали окупувати більшовицькі війська. 13 березня 1919 р. Перша Українська радянська дивізія під командуванням М. Щорса захопила м. Житомир [17, 39] та поширила свою владу на захід від нього на кілька десятків кілометрів. Окрім того, більшовики захопили значну територію Північної Волині, у тому числі й міста Коростень та Сарни. Такими діями червоні війська розбили український фронт на дві частини, з яких північна (лівофлангова) проходила через територію Волинської губернії по лінії Житомир – Коростень – Сарни.

У другій половині березня 1919 р., з огляду на пасивність поляків у бойових діях на Волині, перегруповані війська Директорії розпочали наступ з околиць Рівного на Сарни і у напрямках Коростеня та Житомира [18, 460]. Своєчасна передислокація українських військ дозволила звільнити від більшовицьких військ Сарни (17 березня), Коростень (17 березня) і Житомир (21 березня) та відкинути їх до станції Бородянка (була зайнята українськими військами 23 березня).

Проте вже 26 березня 1919 р. польське військо розбило Ковельську групу армії УНР у складі Пінського, Ковельського, Коростишівського полків та Кальницького куреня, перейшло р. Стохід, захопило Переспу і продовжило наступ на Колки і Торчин [6, 110].

Війська Директорії на території Волинської губернії знову опинилися перед лицем двох ворогів. Така ситуація ще більше ускладнила становище Української держави та змусила її керівництво шукати шляхи примирення з польською стороною.

Висновки. Таким чином, відмітимо, що російська більшовицька політична верхівка ще в період боротьби Директорії з гетьманським військом виношувала плани поширення своєї ідеології на українські землі. Користуючись виводом німецьких та австро-угорських військ за межі території України та використовуючи польську агресію на західно-волинські землі, більшовицькі війська розпочали захоплення північних окраїн Волинської губернії. Прогалини в оцінці реального стану військової ситуації в державі та низький факховий рівень командування українських збройних сил привели до поступових територіальних втрат на півночі Волині.

1. *Савченко В.А.* Дванадцять війн за Україну / В.А. Савченко. – Харків: Фолио, 2005. – 415 с.
2. *Савченко В.А.* Симон Петлюра / В.А. Савченко. – Харків: Фолио, 2008. – 415 с.
3. *Киричук М.* Маловідома війна на Волині / М. Киричук // Краєвид. – 2001. – Листопад-грудень. – С. 2–3.
4. *Дмитрук В.Г.* Вони боролися за волю України (Нарис історії Сірожупанної дивізії): монографія / В.Г. Дмитрук. – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2004. – 286 с.
5. *Прохода В.* Вождь та військо / В. Прохода // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – К.: Фенікс, 1992. – С. 109–148.
6. *Прохода В.* Записки до історії Сірих (сірожупанників) / В. Прохода // За Державність. – 1935. – Зб. 1 (2-е вид.). – С. 75–128.
7. *Пузицький А.* Бої Сірих за Коростень / А. Пузицький // За Державність. – 1930. – Зб. 2. – С. 73–96.
8. *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр.: в 2 т. / Д. Дорошенко. – Ужгород: Свобода, 1930. – Т. II: Українська Гетьманська Держава 1918 р. – 510 с.
9. *Темко Г.Д.* Основи формування системи виховання воїна в Україні в період утвердження державності. [світоглядно-філософський аналіз]: монографія / Г.Д. Темко. – К.: Варта, 1997. – 288 с.
10. *Солдатенко В.Ф.* Українська революція. Історичний нарис: монографія / В.Ф. Солдатенко. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.
11. *Оксенюк Р.Н.* Нариси історії Волині. Соціально-економічний, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939) / Р.Н. Оксенюк. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1970. – 276 с.
12. *Ткачук П.П.* Сухопутні війська Збройних сил України доби революції 1917–1921 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 20.02.22 “Військова історія” / П.П. Ткачук. – Львів, 2009. – 40 с.
13. *Винниченко В.* Відродження нації. Репринт. відтвор. вид. 1920 р.: у 3 ч. – К.: Вид-во політ. л-ри України, 1990. – Ч. III. – 542 с.
14. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 1078, оп. 1, спр. 4.
15. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 309, оп. 1, спр. 1333.
16. Історія січових стрільців. Военно-історичний нарис. – К.: Україна, 1992. – 347 с.
17. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Житомирська область / Голова редкол. О.С. Чорнобривцева. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1973. – 728 с.
18. *Крип'якевич І.* Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін.; Упоряд. Б.З. Якимович. – 4-те вид., змін. і доп. – Львів: Світ, 1992. – 712 с.

Надійшла до редколегії 18.10.2011 р.

Рецензент: *А.І. Харук*, кандидат історичних наук, доцент, Національний університет “Львівська політехніка”, м. Львів.

Демьянюк А.И.

БОРЬБА ПРОТИВ БОЛЬШЕВИСТСКОЙ АГРЕССИИ НА СЕВЕРЕ ВОЛЫНСКОЙ ГУБЕРНИИ В КОНЦЕ 1918 – В НАЧАЛЕ 1919 гг.

Анализируются военные действия в северных уездах Волынской губернии в конце 1918 – в начале 1919 гг., определяются причины большевистской агрессии в первые месяцы управления Директории УНР, исследуются боевые действия, локализуется место дислокации и состав украинских воинских формирований на территории Северной Волыни.

Ключевые слова: Директория УНР, Волынская губерния, Вооруженные силы Украины, украинское войско, большевики.

Demyaniuk A.

THE FIGHT AGAINST THE AGGRESSION OF THE BOLSHEVIKS IN THE NORTH OF VOLYN PROVINCE IN LATE 1918 – EARLY 1919

In the article military events, which have happened in the north districts of the Volyn' province towards the end of 1918 – at the beginning of the 1919 are analysed, causes of the Bolshevik aggression at once after establishing power of the UNR directory in Ukraine are determined, course of military actions, place of location and composition of Ukrainian military formations at the territory of Volyn' province in higher indicated period are researched.

Key words: UNR directory, Volyn' province, Ukrainian Armed forces, Ukrainian force, Bolsheviks.